

Italská kinematografie

Třetí lekce 4. 11. 2020

V minulé lekci jsem naznačil rozlišení tří center neorealismu podle názorové orientace na směr, řekněme, křesťanský, dále „sociální“, a komunistický. Podívejme se nyní na jejich hlavní tvůrce:

ROBERTO ROSSELLINI (1906–1977)

reprezentuje křesťanskou větev neorealismu:

„Můj osobní neorealismus není nic jiného než morální stanovisko: láska k bližnímu.“
(Ljubomír Oliva, *Filmová Itálie*, Praha, ČSFÚ 1984, s. 16).

Jeho otec postavil v Římě kino Barberini. Mladý Roberto Rossellini chodil často do kina, pracoval jako novinář, u filmu začal pracovat jako zvukař a osvojoval si různé pomocné filmářské profese. V letech 1936–38 natáčel krátké snímky spíše amatérského rázu.

Jeho první celovečerní filmy sloužily fašistické propagandě a řídily se příkazem autenticity: zachytit válečný život, jaký je. Tak jak tyto zásady rozvíjel námořník, scenárista, režisér a šéf Filmového střediska ministerstva námořnictva (Centro Cinematografo della Marina) FRANCESCO DE ROBERTIS, jenž natočil mj. drama *Uomini sul fondo* (Muži na dně, 1941) o posádce ponorky. Důležité byly v jeho filmu dokumentární prvky, zachycující skutečný život námořníků, v čemž někteří (včetně Rosselliniho) později spatřovali předzvěst neorealismu.

Vittorio Mussolini vzpomínal na mladého Roberta Rosselliniho jako na oblíbeného bonvivána, jenž miloval ženy a pozemské požitky.

Roberto Rossellini zaměstnával u svých filmů členy vlastní rodiny, například jeho mladší bratr RENZO ROSSELLINI (1908–1982) skládal k jeho filmům hudbu.

Roberto Rossellini se podílel na scénáři a asistoval u fašistického propagandistického filmu *Hrdinný letec* (Luciano Serra pilota, 1968), který režíroval GOFFREDO ALESSANDRINI. Film o pilotovi, který se zúčastnil tažení v Etiopii, byl na festivalu v Benátkách 1938 vyznamenán Mussoliniho pohárem za nejlepší italský film.

Režijním debutem Roberta Rosselliniho byla

Bílá loď (La nave bianca, 1941), natočená pod supervizí Francesca De Robertise v jeho Centro Cinematografo della Marina: válečné melodrama s bitevními námořními scénami o námořním topiči Augustovi, jenž si dopisuje s Elenou, kterou ale osobně nezná (mladé vlastenky psaly vojákům). V bitvě na moři je Augusto zraněn a transportován na plovoucí lazaret, kam náhodou Elena nastoupila jako dobrovolná zdravotní sestra, takže se dostane do její péče. Díky polovině medailonu, kterou mu poslala v dopise, identifikuje ona jeho, potom i on ji. V „chorální“ kompozici svého filmu viděl Rossellini později jeden z principů neorealismu.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=UWCqP4NQ14>

Pilot se vrací (Un pilota ritorna, 1942) podle námětu Vittoria Mussoliniho byl akčním válečným dramatem z italsko-řecké války 1940–1941: italský letec (Massimo Girotti) padne do řeckého zajetí, podaří se mu uniknout, nastoupit do britského letadla, ale je z italské strany zasažen, podaří se mu však přistát ve své vlasti: <https://www.youtube.com/watch?v=yI60-Y4CLZc>

Následoval

Muž s křížem (L'uomo della croce, 1942), antikomunistické drama o italském polním kurátovi na východní frontě na Ukrajině, projevujícím křesťanskou lásku vůči vojákům i místním vesničanům. Věnováno památce fašistického kněze otce Reginalda Giulianiho, jenž se účastnil bojů v první světové válce, Mussoliniho „pochodu na Řím“, zúčastnil se afrického tažení a padl v lednu 1936 v boji v Etiopii.

Filmy **Bílá loď**, **Pilot se vrací** a **Muž s křížem** jsou označovány za Rosselliniho „fašistickou trilogii“.

V červenci 1943 byl Benito Mussolini svržen. Roberto Rossellini prožívá vnitřní přelom a přidává se k odboji.

Začíná pracovat na filmu

Touha (Desiderio), údajně pod silným vlivem filmu Luchina Viscontiho *Posedlost*. Na scénáři *Touhy* se podílí mj. Giuseppe De Santis a hraje v ní hlavní představitel z filmů *Pilot se vrací* a *Posedlost* Massimo Girotti. Rossellini natáčí v reálu, mezi železničáři a dělníky, improvizovaně, uprostřed bouřlivých událostí, děj je následně přenesen do hor. Švadlena Paola, dcera železničáře, se ve městě stala prostitutkou. Zamiluje se do ní květinář Giovanni, jenž o její profesi neví. Paola se vrací do rodné vesnice, Giovanni žádá o její ruku, ale zamiluje se do ní Nando, nový manžel její sestry Anny, a zároveň ji vydírá její dávný svůdce Riccardo. Rossellini ale od filmu odstoupil a dokončil jej MARCELLO PAGLIERO. Film měl premiéru v květnu 1946, cenzura ho pak zkrátila z 85 na 73 minuty, kvůli jedné poloobnažené scéně.

Od roku 1944 pracoval Rossellini na veledíle neorealismu:

Řím otevřené město (Roma città aperta, 1945).

Scénář: Sergio Amidei, Alberto Consiglio, Federico Fellini, Ferruccio Disnan, Celeste Negarville, Roberto Rossellini (poznámka: pro italský neorealismus jsou typické početnější scénaristické týmy). Ukázky ze scénáře česky: *Film a doba* 1975, č. 4.

Hrají: Anna Magnaniová (Pina), do role kněze obsazen „proti typu“ komik Aldo Fabrizi, do role komunistického odbojáře režisér Marcello Pagliero.

Termín „otevřené město“ dle válečného práva znamená, že město není bráněno a nesmí být bombardováno. Za otevřené město byl Řím prohlášen 14. srpna 1943 italskou vládou. Po svržení Mussoliniho v červenci 1943 se v září 1943 zmocnili Říma Němci. Město bylo osvobozeno americkou armádou 4. června 1944. Nedlouho poté začaly přípravy filmu.

Na jeho koncepci a realizaci se shodly všechny čtyři hlavní politické proudy odboje, sdružené ve Výboru národního osvobození: komunisté, socialisté, křesťanští demokraté a liberálové. Komunista Carlo Lizzani hovořil později o jistém překvapení a nedůvěře odbojářů, že natočení tak důležitého filmu bylo svěřeno donedávna prominentnímu režisérovi fašistického režimu.

Původně měl vzniknout středometrážní snímek o knězi Morosinim, děj se ale začal rozšiřovat, přibývaly postavy, vznikl „chór odboje“. Natáčelo se za pochodu, ještě za pokračující války, od ledna 1945 (dle Miry Liehm vznikly první záběry již na počátku roku 1944 (tedy hluboko ještě za německé okupace) v ulicích, ateliéry byly v troskách, kamery ukořistěné od Němců, surovina získávána nahodile (dle některých pramenů se natáčelo na duplikátní negativ, dle jiných na „prošlou“ surovinu). Výsledek: atmosféra syrovosti.

Carlo Lizzani v *Dějínách italského filmu* píše: „Duchovní a komunisti bojují společně za stejnou věc. Za nimi se dává do pohybu celá lidová římská čtvrť, se svými velkými, ubohými činžáky, vlastním způsobem života, kdy historie každého jedince je historií všech, kde jsou společné utrpení, naděje a radosti.“

Nepřehlédnutelný tvůrčí podíl měl na filmu Federico Fellini jako spoluscenárista a asistent režie. Připisují se mu některé humorné motivy, které ve filmu, navzdory tragickému ladění, jsou. Srov. např. scény ve 20.–21. a v 53.–56. minutě.

Film byl do italských kin uveden na podzim 1945, těšil se značnému diváckému úspěchu, dostal se do USA a měl tam velký úspěch a na 1. MFF v Cannes 1946 získal jednu z jedenácti Velkých cen.

Film *Řím otevřené město* ukázal světu, že Italové nebyli jen fašisté, ale že měli i agilní a hrdinný odboj. Domácímu publiku ukázal možnost spolupráce mezi křesťany a komunisty.

Podívejte se na celý film:

<https://www.youtube.com/watch?v=Sf0eAmM-OW0>

Poté Roberto Rossellini natočil ještě lepší film

Paisà (1946), slovo z názvu označuje krajana, venkovana, našince. Šest příběhů z osvobození Itálie: 1. Vylodění na Sicílii. 2. Neapol, setkání chudého chlapce s černošským vojákem. 3. Řím, voják Fred se zamiluje do krásné Francescy, a když se po půlroce vrátí, opilý se zpovídá prostitutce, aniž si všimne, že ona je tou vytouženou dívkou. 4. Florencie, příběh anglické ošetřovatelky. 5. Františkánský klášter v kraji Emilia Romagna, kde najdou útočiště tři polní kuráti různých konfesí: katolík, protestant, žid. 6. Močály pádské delty, boj partyzánů proti Němcům. (Poznámka rbl: epizoda pracuje s vodním živlem podobně sugestivně jako Tarkovského *Ivanovo dětství*.)

Spoluscenáristou a asistentem byl Federico Fellini, jenž vzpomínal: „Rossellini hledal, sledoval svůj film přímo v ulicích, spolu s tanky spojenců, které projížděly na metr od nás, spolu s lidmi, kteří jásali a zpívali v oknech, v tom hemžícím se lazaretu Neapole.“

Německo v roce nultém (Germania anno zero, 1947). Roberto Rossellini opět pracuje improvizovaně. Zajímá ho smýšlení Němců, portrétuje německou duši po porážce. Hrdinou je německý hoch, vychovaný v nacistickém duchu, jenž uprostřed trosk Berlína neunesse výčitky svědomí za vinu národa. Část kritiky film nepřijala, naopak Giuseppe Ferrara jej považuje za vynikající.

Řím otevřené město, Paisà a Německo v roce nultém tvoří takzvanou antifašistickou trilogii Roberta Rosselliniho, protějšek jeho trilogie fašistické.

Roberto Rossellini se ale ocitá v tvůrčí krizi, neorealismus mu už nevyhovuje. Zdá se mu, že věcnou stránku světa poznal dostatečně, nyní ho zajímá stránka duchovní. Odvrací se od jednoho realismu, přiklání se k teologickému poznání. Podle Giuseppe Ferrary se z jeho filmů vyztrácí místní a etnická specifika, atmosféra, konkrétnost času. Realita mu slouží jako dekorativní pozadí. Táhne k abstrakci, z postav se stávají stíny.

Na počest Anny Magnaniové, s níž navázal milostný vztah, natočil Rossellini snímek **Láska** (L'amore, 1948) o dvou povídkách: *Lidský hlas* a *Zázrak*.

První povídka, podle Jeana Cocteaua, předvádí dlouhý telefonní rozhovor:

https://www.youtube.com/watch?v=gbZ_1K6lbeE

Ve druhé, podle námětu Federica Felliniho, hraje Anna Magnaniová pobožnou pastýřku, jež se setkává s tulákem, kterého považuje za svatého Josefa, hraje ho Federico Fellini:

<https://www.youtube.com/watch?v=6z8xTzea3XI&list=PLFedlQVMB-j-45h8ovXkhoRv9NkQs1ceW&index=38>

<https://www.youtube.com/watch?v=OjLvnX8Klrw&list=PLFedlQVMB-j-45h8ovXkhoRv9NkQs1ceW&index=39>

<https://www.youtube.com/watch?v=7YXyW5wMc0M&list=PLFedlQVMB-j-45h8ovXkhoRv9NkQs1ceW&index=40>

https://www.youtube.com/watch?v=c8t5hHI7_44&list=PLFedlQVMB-j-45h8ovXkhoRv9NkQs1ceW&index=41

<https://www.youtube.com/watch?v=HR0a9WpUD0E&list=PLFedlQVMB-j-45h8ovXkhoRv9NkQs1ceW&index=42>

Nové období v Rosselliniho životě a tvorbě zahájila švédská, v té době již americká herečka Ingrid Bergmanová, když mu v roce 1948 napsala dopis:

Drahý pane Rossellini, viděla jsem Vaše filmy *Řím, otevřené město* a *Paisà* a velmi se mi líbily. Jestli potřebujete švédskou herečku, která mluví výhradně anglicky, nezapomněla německy, není jí téměř rozumět, mluví-li francouzsky, a italsky umí jen „miluji tě“, jsem připravena přijet do Itálie a pracovat s Vámi.

Místopředseda vlády křesťanských demokratů Giulio Andreotti se v té době pokouší spolu s dominikánským mnichem a katolickým kritikem Félixem Morlionem iniciovat tzv. katolický neorealismus.

Výsledkem jsou dva filmy Roberta Rosselliniho, na jejichž scénáři se Félix Morlion podílel:

Stromboli, země Boží (Stromboli, terra di Dio, 1949): Ingrid Bergmanová hraje Litevku, která se provdá do Itálie, žije na ostrově Stromboli, hnuší se jí místní styl života, štítí se rybářů a po výbuchu sopky Stromboli chce uprchnout z manželství. U kráteru sopky nakonec zažívá pokoru a mystické osvětlení: <https://www.youtube.com/watch?v=aZdtrR7t8Bg>

František, prost'áček Boží (Francesco, giullare di Dio, 1950) obsahuje jedenáct zábavných příběhů ze života svatého Františka: <https://www.youtube.com/watch?v=Oalmxrybrj4> (Pozn. rbl: Předposlední epizoda „kde je dokonalá radost“ našla odraz v proslulém kubánském filmu Tomáše Gutiérreze Aley *Poslední večere*, La ultima cena, 1976).

Ač jsou Rosselliniho díla, zejména *Řím, otevřené město* a *František, prostáček Boží*, ale i jeho dramata s Ingrid Bergmanovou a pozdní snímky o apoštolech a Ježíšovi, často vnímány a zkoumány jako příklady duchovních filmů, on sám se k víře nehlásil a zdůrazňoval, že je ateista.

Poté natočil Rossellini další velký film s Ingrid Bergmanovou:

Evropa 51 (Europa 51, 1952)

o dobře situované měšťáče, jejíž nezletilý syn z nedostatku pozornosti v buržoazní rodině spáchá sebevraždu. Zdrčená hrdinka se sblíží s prostými lidmi, rodina ji nechápe. Jednu z prostých žen ztělesnila Giulietta Masinová.

S anglickými titulky: <https://www.youtube.com/watch?v=QNO919eqx2M>

Podívejme se na pokus hrdinky přiblížit se dělnické třídě: 58'40'' - 1h 02'43''.

(Poznámka: filmy *Stromboli* a *Evropa 51* zmiňuje Gilles Deleuze v druhém díle své práce *Film 2. Obraz-čas.*)

Alegorický snímek

Stroj na zabíjení zlých (La machina ammazzacattivi, 1952) o muži, jenž obdrží od ďábla fotoaparát usmrcující lidi, jejichž snímky pořídí, a raději ho vrátí – měl smůlu: začal se natáčet v roce 1948, asistenti ho dokončili 1951 a uveden do kin byl až v roce 1952.

Cesta po Itálii (Viaggio in Italia, 1953) o anglické manželské dvojici ve vztahové krizi, hrají Ingrid Bergmanová a George Sanders:

<https://www.youtube.com/watch?v=3JAaea4cehw&t=2260s>

Podívejme se na sekvenci setkání s procesím: 1h 20' - 1h 26'.

Další filmy:

Kde je svoboda? (Dov'è la libertà...?, 1954) o muži, který je po propuštění z vězení natolik zklamán svými bližními, že se rozhodne do vězení se vrátit, v hlavní roli komik Totò.

Jana z Arcu na hranici (Giovanna d'arco al rogo, 1954) vznikla podle oratoria Paula Claudela a Arthura Honeggera jako Rosselliniho první barevný film, s Ingrid Bergmanovou v hlavní roli.

Strach (La paura, 1954), poslední film s Ingrid Bergmanovou, podle stejnojmenné novely Stefana Zweiga, o rozpadajícím se manželství vinou manželčiny nevěry.

Indie (India: Matri Bhumi, 1959), barevný esej s hranými prvky, jímž se Rossellini chtěl vrátit k neorealistickým východiskům. Podle Giana Piera Brunetty nejde ani o sociologickou studii, ani o dokument, ani o fikční film. Rossellini vidí v Indii civilizaci vzájemného respektu a tolerance, příklad mezilidského bratrství v současném rozděleném světě. (Gian Piero Brunetta, *Storia del cinema italiano. Dal neorealismo al miracolo economico 1945–1959*, Roma 1993, s. 424–425.)

<https://www.youtube.com/watch?v=FLrfyIBLOdA> etc.

Na konci padesátých let přichází velký návrat Roberta Rosselliniho do přední pozice, snímek, jenž ohlašuje obrodu italské kinematografie poté, co neorealismus počátkem padesátých let vyčerpal svou sílu:

Generál della Rovere (Il generale della Rovere, 1959). Na MFF v Benátkách 1959 získává Zlatého lva sv. Marka (společně s filmem Maria Monicelliho *Velká válka*). Děj se odehrává za druhé světové války, v hlavní roli Vittorio De Sica.
Film a anglickými titulky: <https://www.youtube.com/watch?v=d6dHR2ntQdo>
Reportáž z festivalu: <https://www.youtube.com/watch?v=E6yrmhGGL5Y>

Následující, opět válečný opus soutěžil na 12. MFF v Karlových Varech a Roberto Rossellini získal Zvláštní cenu za režii:

Byla noc v Římě (Era notte a Roma), příběh tří válečných zajatců, sovětského, amerického a britského, kteří navážou kontakt s italskými partyzány. Hrají: Sergej Bondarčuk, Leo Genn, Peter Baldwin, Giovanna Ralliová, Renato Salvatori aj.

Následovala úspěšná barevná koprodukce s Francií o Giuseppe Garibaldim
Ať žije Itálie (Viva l'Italia, 1961)

a výpravné kostýmní barevné melodrama podle Stendhalovy povídky, opět v koprodukci s Francií ***Vanina Vanini*** (1961), v hlavní roli Sandra Milo a Laurent Terzieff.

Poté komedie ***Černá duše*** (Anima nera, 1962).

V roce 1963 přispěl Rossellini povídkou *Cudnost* do významného povídkového filmu ***RoGoPaG***.

Pak se Rossellini od kinematografie odvrátil a natáčel především pro televizi vzdělávací pořady: *Činy apoštolů* (1968), *Sokrates* (1970), o Pascalovi, sv. Augustinovi, Descartesovi atd. Byl přesvědčen, že éra kinematografie skončila. Kladl si za cíl vysvětlovat lidem srozumitelně kulturní pojmy, být didaktický. Inspiroval se přitom Janem Amosem Komenským. Odmítal fabulaci. Za nejvhodnější médium považoval televizi. O postfašistické Itálii natočil *Rok jedna* (Anno uno, 1974), o Ježíšovi film *Mesiáš* (Il messia, 1975). Připravoval i filmy o Karlu Marxovi a Janu Amosu Komenském, protože v roce 1976 navštívil ČSSR. Projekt o Karlu Marxovi však nestihl dokončit.

Pozn. rbl: V poznávání díla Roberta Rosselliniho jsme u nás neměli štěstí. Za Protektorátu se tu promítaly jeho fašistické filmy *Bílá loď* a *Muž s křížem*. Po únoru 1948 se oficiální vztahy s italskou kinematografií na několik let přerušily, takže filmy *Řím, otevřené město* a *Paisà* se v našich kinech nehrály. Přijatelná nebyla ani křesťansky orientovaná Rosselliniho tvorba z padesátých let. V ČSSR jsme pak mohli vidět tři režisérovy pozdní opusy *Generál della Rovere*, *Byla noc v Římě* a *Vanina Vanini*. Po roce 1989 se ve zdejší televizi vysílaly méně významné snímky *Kde je svoboda* a *Černá duše*, nakonec i *Řím, otevřené město* a *Německo v roce nultém*. *Paisà* se prodávala v Levných knihách na DVD.

Dílo Roberta Rosselliniho tedy nezapustilo v českém a slovenském cinefilním prostředí takové kořeny jako tvorba Federica Felliniho, Michelangela Antonioniho, Luchina Viscontiho a Piera Paola Pasoliniho, neboť jsme nemohli vidět jeho nejlepší filmy v jejich době. Pro italské prostředí je ale Rossellini podobným velikánem jako De Sica, Fellini, Visconti nebo Antonioni, přestože jeho filmografie zahrnuje i slabší kousky a v éře „zlatých šedesátých“ přestal tvořit hrané filmy pro kina.